

Меленчук Н.І.

ДЗ «Південноукраїнський національний університет імені К.Д. Ушинського»

Качмар М.С.

ДЗ «Південноукраїнський національний університет імені К.Д. Ушинського»

САМОСТАВЛЕННЯ ТА ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ: ОСОБЛИВОСТІ СПІВВІДНОШЕННЯ

У статті розглянуто проблему ціннісних орієнтацій сучасної молоді. Зокрема, увага зосереджена на особливостях співвідношення самоставлення і термінальних цінностей осіб юнацького віку. Наголос робиться на аналізі ціннісних орієнтацій як ядра структури особистості і ролі самооцінки в структурі особисті. Зазначено, що ціннісні орієнтації визначають світогляд, структуру самосвідомості, основні потреби осіб юнацького віку. Засвоєння загальнолюдських цінностей відбувається опосередковано, через образ Я індивіда. «Образ Я», як і цінності, мають сильний вплив на поведінку людини, її мотивацію, конкретні вчинки та життєвий шлях у цілому. Для діагностики термінальних цінностей використовувався «Опитувальник термінальних цінностей» (ОТеЦ) І. Г. Сеніна. Вивчення показників самоставлення було здійснено за допомогою методики «Тест-опитувальник самоставлення особистості» С. Р. Пантілеєва, В. В. Століна. Наданий аналіз результатів емпіричного дослідження (кореляційного аналізу), спрямованого на вивчення співвідношення показників самоставлення і ціннісних орієнтацій. Виявлена наявність додатних і від'ємних значимих кореляційних зв'язків між більшістю показників самоставлення і термінальних цінностей. Так, показники самоприйняття, самокерівництва і самозвинувачення додатньо пов'язані з такими термінальними цінностями, як креативність, активні соціальні контакти і досягнення, а також з успішністю реалізації цінностей в сферах професійного, сімейного і суспільного життя, і в сфері захоплення. Показники самовпевненість і ставлення інших від'ємно пов'язані з цінностями креативності і активними соціальними контактами. Виявлено, що ступінь позитивності самоставлення осіб юнацького віку більшою мірою обумовлена успішністю реалізації цінностей в сферах професійного, сімейного і суспільного життя, а також в сфері захоплення. Доведено, що самоставлення і ціннісні орієнтації закономірно пов'язані між собою.

Ключові слова: самоставлення, ціннісні орієнтації, термінальні цінності, особистість, кількісний аналіз.

Постановка проблеми. Дослідження взаємозв'язку самоставлення та ціннісних орієнтацій набуває особливого значення в умовах глобальних соціальних змін. У сучасному розвитку українського суспільства спостерігається ряд трансформаційних процесів, що обумовлений пошуком власного шляху розвитку та зміни цінностей. Вивчення найпоширеніших цінностей сучасної молоді, які складають її внутрішній світ та лежать в основі ставлення до навколишнього світу, є досить актуальними напрямками роботи науковців у галузях філософії, психології, педагогіки, соціології тощо. В свою чергу, ставлення людини до себе є базовим конструктором особистості, здійснює вплив на всі аспекти поведінки, грає найважливішу роль встановленні міжособистісних відносин, у постановці та досягненні цілей, у способах формування та вирішення проблемних ситуацій.

Наявність життєвих цінностей у свідомості людини залежить від вікового періоду, на якому знаходиться індивід, від новоутворень цього періоду та від рівня розвитку суспільства загалом. Ціннісні орієнтації, у яких виявляється сутність людини, виробляються саме у юнацькому віці, коли формується усвідомлене ставлення до життя. Відмінною особливістю юнацького віку стає посилення саморефлексії, прагнення самопізнання своєї особистості, оцінки можливостей і здібностей. І, враховуючи суперечливість юнацького віку, бурхливі зміни в самосвідомості молоді людини, особливу увагу науковців привертають питання, що стосуються самосвідомості студентів, специфіки їх ціннісних орієнтацій [1; 2; 3; 9; 11; 12].

Відомо, що молодь є найбільшою суспільною групою, яка має специфічні соціальні та пси-

хологічні риси, наявність яких обумовлюється віковими особливостями і тим, що їх духовний світ знаходиться ще у процесі становлення. Саме ціннісні орієнтації визначають світогляд, структуру самосвідомості, основні потреби осіб юнацького віку. В свою чергу, засвоєння загальнолюдських цінностей відбувається опосередковано, через образ Я індивіда. «Образ Я», як і цінності, мають сильний вплив на поведінку людини, її мотивацію, конкретні вчинки та життєвий шлях у цілому.

Таким чином, проблема нашого дослідження визначається значимістю даного етапу розвитку особистості для її ціннісно-сислового самовизначення. Дослідження у цій галузі є важливим внеском у забезпечення гармонійного розвитку сучасної особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

В останні роки проблема ціннісних орієнтацій набула особливої актуальності серед науковців як у нашій країні, так і за кордоном. Це поняття є предметом вивчення великої кількості наукових дисциплін, в основі яких знаходяться різні концептуальні засоби, тому теоретичні уявлення про них є досить різноманітні і багатозначні. Так, ціннісні орієнтації в науці розглядаються як: «цілі, бажання, прагнення, життєві ідеали»; «моральність особистості»; «установки на конкретні цінності матеріальної і духовної культури суспільства»; «конкретне відношення до навколишнього середовища»; «детермінанти прийняття рішення»; «особистісні смисли»; «аттітюд»; «життєвий світ людини», «образ світу» [5; 13].

Відображення інтересу до теми ціннісних орієнтацій можна простежити у роботах таких авторів як, С. С. Бубнова, О. М. Леонтьєв, М. Рокич, Д. О. Леонтьєв, Д. М. Узнадзе та інші вчені.

Д. О. Леонтьєв [4, с. 223] виділяє три основні підходи до розуміння психологічної природи індивідуальних цінностей. Згідно з першим, цінності розглядаються разом з такими поняттями, як думка, переконання або уявлення (В. Брожек, М. Рокич, А. Ручка). Так, М. Рокич розділяв цінності на два класи: термінальні та інструментальні. В свою чергу, термінальні цінності розділялися автором на особистісні й соціальні, а інструментальні – на цінності моралі й цінності компетентності [15].

За другим підходом [4, 2003, с. 223] індивідуальні цінності вивчаються в контексті соціальних установок чи інтересів (Е. Шпрангер, С. Морріс). Так, на думку Е. Шпрагнера, зміст душі людини не може бути зведений до суб'єктивних цінностей.

З його точки зору, душа людини і є об'єктивними цінностями [14, с. 355–356].

І, нарешті, у третьому підході [4, с. 223] цінності розглядаються разом з такими поняттями, як потреби і мотив (Ф. Василюк, Ю. Жуков, А. Маслоу). Зокрема, на думку А. Маслоу, обрані цінності і є цінностями. При цьому дійсно правильний вибір є таким, що веде до самоактуалізації особистості [5, с. 209].

Система ціннісних орієнтацій є індивідуальною для кожної особистості, характеризується окремою ієрархією цінностей. За словами В. Франкла, суб'єктивне «переживання певної цінності включає переживання того, що вона є вищою за якусь іншу» [13]. Д. О. Леонтьєв, С. Р. Пантілеєв, Є. Б. Фанталова вважають, що перевага окремих цінностей може бути пов'язана або з уявленнями про їх абсолютну значущість для суспільства та людства в цілому або їх суб'єктивною актуальною важливістю [3; 4; 6; 7; 12]. Таким чином, унікальність індивідуальної системи цінностей визначає неповторність самої молоді особистості.

Ціннісні орієнтації – це внутрішній компонент свідомості та самосвідомості людини, який відіграє дуже важливу роль у визначенні спрямованості моральної діяльності особистості. Специфіка ціннісних орієнтацій полягає у тому, що вони регулюють не лише дійсний стан особистості, але і майбутній її стан. Стосовно цінностей у осіб юнацького віку, то вони визначають не тільки принципи її життя, але і їх ідеали, завдання і цілі. Тому цінності молоді особи виступають як її уявлення про належне, мобілізують її життєві сили і здібності на досягнення необхідної мети [1, с. 87]. Ціннісні орієнтації молоді формуються в процесі її соціалізації під впливом виховання та навчання.

Природа самоставлення розкривається авторами за допомогою категорії узагальненої самооцінки (Р. Берне, К. Роджерс, С. Гордон), соціальної настанови (Н. І. Сарджвеладзе), емоційного переживання (І. І. Чеснокова), особистісного сенсу (С. Р. Пантілеєв, Є. Т. Соколова, В. В. Столін). Водночас Є. Т. Соколова, В. В. Столін, С. Р. Пантілеєв, І. І. Чеснокова підкреслюють ціннісно-сисловий характер самоставлення особистості, що є найбільш близьким до предмета нашого дослідження.

В. В. Столін розкриває природу самоставлення через поняття особистісного сенсу. Автор розглядає самоставлення як складну ієрархічну систему, що представлена такими параметрами: «аутосимпатія», «самоповага», «самоінтерес» та «очікуване позитивне ставлення іншого» [10]. С. Р. Пантілеєв

зазначав, що в основі системи самоставлення лежить принцип динамічної ієрархії, який полягає в тому, що та чи інша модальність емоційно-ціннісного відношення до себе може виступати як структура системи, займаючи провідне місце в ієрархії інших аспектів, фактично визначаючи виразність узагальненого стійкого самоставлення [6; 7]. На думку вченого, самоставлення безпосередньо пов'язане з особистісною і соціальною позицією суб'єкта, із значущістю тих завдань, за які особистість «свідомо бере на себе відповідальність у якості їх автора і творця» [6, с. 1].

Таким чином, виходячи з теоретичних положень, які було розглянуто вище, ми поставили за мету проведення емпіричного дослідження, спрямованого на виявлення взаємозв'язку самоставлення особистості і ціннісних орієнтацій.

Методологія й методи. В емпіричному дослідженні прийняли участь студенти I курсу денної форми навчання медичного факультету Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського». Усього в дослідженні взяло участь 58 осіб у віці від 18 до 20 років.

У якості психодіагностичного інструментарію для виявлення ціннісних орієнтацій був запропонований «Опитувальник термінальних цінностей» (ОТеЦ) І. Г. Сеніна. Тест спрямований на діагностику термінальних цінностей і життєвих сфер особистості. Серед термінальних цінностей автор методики виокремлює: власний престиж, високе матеріальне становище, креативність, активні соціальні контакти, розвиток себе, досягнення, духовне задоволення, збереження власної індивідуальності. У якості життєвих сфер особистості розглядаються: професійне життя; навчання

та освіта; сімейне життя; суспільне життя; захоплення [8; 9].

Для діагностики показників самоставлення був використаний «Тест-опитувальник самоставлення особистості» С. Р. Пантілеєва, В. В. Століна. В цьому тесті для аналізу пропонуються три рівні самоставлення, що відрізняються за ступенем узагальненості: глобальне самоставлення; самоставлення, диференційоване за самоповагою, аутосимпатією, самоцікавістю та очікуванням ставлення до себе; рівень конкретних дій щодо свого «Я» [6; 7; 10].

Результати й дискусії. Відповідно до означеної мети аналіз отриманих в результаті діагностики емпіричних даних передбачав використання кількісних методів, а саме кореляційного аналізу, який був здійснений за допомогою статистичної комп'ютерної програми SPSS 21.0 for Windows.

Проаналізуємо результати дослідження взаємозв'язку між показниками самоставлення і ціннісними орієнтаціями, які представлено в таблиці 1. Аналіз даних, що представлені у таблиці 1, показує стійкі полярні взаємозв'язки досліджуваних показників. Так, інтегральний показник самоставлення (CS) від'ємно пов'язаний з показником термінальних цінностей сферою суспільного життя (ТцСПж) на 1% рівні і показником сферою захоплень (ТцЗх) – на 5% рівні. Такі дані вказують на взаємозв'язок самоставлення зі сферами суспільного життя і захоплень.

Показники самоставлення, очікування позитивного ставлення від інших (СІІ) також встановив значущий від'ємний зв'язок з показником термінальних цінностей, сферою захоплень (ТцЗх) на 1% рівні. І показник ставлення інших (С2) також

Таблиця 1

Показники самоставлення	Показники термінальних цінностей						
	ТцКр	ТцАск	ТцДо	ТцПж	ТцСж	ТцСПж	ТцЗх
CS						-382**	-330*
СІІ							-346**
СІV						-331*	
С1	-309*	-400**					-360**
С2							-326*
С3	321*	309*		358**	315*		
С4			358**				
С5						385**	330*

Примітка: 1) нулі та коми опущені; 2) позначення ** – значущість зв'язку на рівні $p \leq 0.01$; * – $p \leq 0.05$; 3) умовні позначення показників самоставлення: CS – інтегральний показник самоставлення; СІІ – очікування позитивного ставлення від інших; СІV – самоінтерес; С1 – самовпевненість; С2 – ставлення інших; С3 – самоприйняття; С4 – самокерівництво; С5 – самозвинувачення; 4) умовні позначення показників термінальних цінностей: ТцКр – креативність; ТцАск – активні соціальні контакти; ТцДо – досягнення; ТцПж – сфера професійного життя; ТцСж – сфера сімейного життя; ТцСПж – сфера суспільного життя; ТцЗх – сфера захоплень.

від'ємно пов'язаний з показником термінальних цінностей, сферою захоплень (ТцЗх) на 5% рівні. Тобто, очікування негативного ставлення до себе оточуючих пов'язане з відсутністю захоплень в житті людини.

Такий показник самоствавлення, як самоінтерес (СІV), від'ємно пов'язаний з показником термінальних цінностей, сферою суспільного життя (ТцСПж) на 5% рівні. Ці дані дозволяють припустити, що відсутність інтересу до власних думок і почуттів, неготовність спілкуватися із собою на рівних, невпевненість у своїй цікавості для інших впливає на активність в сфері суспільного життя, що виявляється в незначній значущості для людини проблем життя суспільства.

Показник самоствавлення, самовпевненість (С1), виявив значимі від'ємні зв'язки з такими показниками термінальних цінностей, як: активні соціальні контакти (ТцАск), сфера захоплень (ТцЗх) на 1% рівні, і креативність (ТцКр) – на 5% рівні. Це свідчить про те, що висока зарозумілість, самовпевненість взаємопов'язана з відсутністю прагнення до встановлення сприятливих взаємин з іншими людьми; з відсутністю прагнення до уникнення стереотипів та урізноманітнення свого життя.

Окремо слід виділити такий показник самоствавлення, як самоприйняття (С3), який встановив найбільшу кількість значущих зв'язків з показниками термінальних цінностей саме на додатному рівні. Так, було встановлено значимі додатні зв'язки з показниками креативність (ТцКр), активні соціальні контакти (ТцАск), сфера сімейного життя (ТцСж) на 1% рівні, і з показником сфера професійного життя (ТцПж) – на 5% рівні. Такі результати свідчать про те, що схвалення себе в цілому і в суттєвих частковостях, довіра до себе та позитивна самооцінка впливає на прояв креативності у житті, на її різноманітність; на можливість спілкуватися та взаємодіяти з іншими людьми і встановлювати гармонійні відносини з оточуючими.

Такий показник самоствавлення, як самокерівництво (С4), виявив значимий додатній зв'язок на 5% рівні лише з одним показником термінальних цінностей, показником досягнення (ТцДо). Це дає нам можливість припустити, що переживання власного «Я» як внутрішнього стрижня, прояв власної активності для отримання результатів, опора у всьому на себе взаємопов'язана з прагненням людини до розуміння конкретних і відчутних результатів у різні періоди життя, з постійним висуванням цілей і обов'язковим їх досягненням.

І, нарешті, показник самоствавлення, самозвинувачення (С5), додатньо пов'язаний з показником термінальних цінностей, сферою суспільного життя (ТцСПж) на 5% рівні і показником сферою захоплень (ТцЗх) – на 1% рівні. Такі результати свідчать про те, що готовність поставити собі у провину свої невдачі і власні недоліки впливає на можливість людині бути активною в сфері суспільного життя і в сфері захоплень.

Як бачимо, більшість шкал опитувальника самоствавлення виявились пов'язаними з показниками термінальних цінностей. Тобто самоствавлення дуже тісно пов'язане з ціннісною сферою особистості. Особливо сильний зв'язок між показником самоприйняття і такими показниками термінальних цінностей, як креативність і активні соціальні контакти, а також сферами сімейного і професійного життя. Тобто, можемо припустити, що дружнє ставлення до себе, емоційне, безумовне прийняття себе таким, який є, навіть із деякими недоліками, схвалення своїх планів та бажань, впливає на прагнення до реалізації своїх творчих можливостей, на внесення різних змін до всіх сфер свого життя; на прагнення до встановлення сприятливих взаємин з іншими людьми; на прояв активності у професійній і сімейній сферах.

Проведене дослідження дозволяє дійти наступних **висновків**:

1. Аналіз результатів дослідження дозволив підтвердити існування взаємозв'язку між ціннісними орієнтаціями та компонентами самоствавлення. В цілому, ці два параметри є взаємопов'язаними в просторі особистості і виступають важливими передумовами загальної задоволеності особами юнацького віку власним життям.

2. Виявлено, що адекватне позитивне самоствавлення є однією з умов формування ціннісної сфери зрілої особистості. Негативне самоствавлення може гальмувати та заважати розвитку сфери життєвих цінностей.

3. Показано, що такі термінальні цінності, як креативність, активні соціальні контакти, досягнення пов'язані з високим рівнем самоприйняття, самоінтересу та очікуванням позитивного відношення від інших. Виявлено, що ступінь позитивності самоствавлення осіб юнацького віку більшою мірою обумовлена успішністю реалізації ними цінностей в сферах професійного, сімейного і суспільного життя, а також в сфері захоплень.

4. Поглиблений аналіз отриманих результатів буде перспективою наших подальших досліджень.

Список літератури:

1. Католик Г.В., Софінська Г.В. Ціннісні орієнтації сучасної «золотої молоді». *Актуальні проблеми психології*. 2014. Т. 7. Вип. 37. С. 85–96.
2. Кириленко Т.С., Льошенко О. А. Психологія самопізнання. ВПЦ «Київський університет». 2015. 191 с.
3. Леонтьев Д.А. Методика изучения ценностных ориентации. М., 1992. 17 с.
4. Леонтьев Д.А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности. Москва : Смысл, 2003. 487 с.
5. Маслоу А. Психология бытия. Москва : Рефлбук, 1997. 304 с.
6. Пантеев С.Р. Строение самоотношения как эмоционально-оценочной системы: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01. М., 1988. 18 с.
7. Пантеев С.Р. Самоотношение как эмоционально-оценочная система. Москва : Изд-во МГУ, 1991. 110 с.
8. Сенин И.Г. Опросник терминальных ценностей (ОТеЦ): Руководство. Ярославль : НПЦ «Психодиагностика», ФГИ «Содействие», 1991.
9. Сенин И.Г. Психодиагностика ценностно-ориентационной сферы личности как метод социально-психологического исследования: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01, 19.00.05. Ярославль, 2000. 186 с.
10. Столин В.В. Самосознание личности. М. : Издательство Московского Университета, 1983. 284 с.
11. Тихомандрицкая О.А. Ценности и самоотношение на этапе юношеской социализации: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.05. Москва, 2000. 179 с.
12. Фанталова Е.Б. Об одном методическом подходе к исследованию мотивации и внутренних конфликтов. *Психологический журнал*. Т. 13. 1992. № 1. С. 107–117.
13. Франкл В. Человек в поисках смысла: пер. с англ. и нем. М.: Прогресс, 1990. 368 с.
14. Шпрангер Э. Два вида психологии. История психологии (10–30-е гг.: период открытого кризиса) / под ред. П.Я. Гальперина, А.Н. Ждан. Москва, 1992. С. 355–356.
15. Rockeach M. *The Nature of Human Values*. New York : FrrePress, 1973. 438 p.

Melenchuk N.I., Kachmar M.S. SELF-ASSESSMENT AND VALUE ORIENTATIONS: FEATURES OF RELATIONSHIP

The article considers the problem of value orientations of modern youth. In particular, attention is focused on the peculiarities of the relationship between self-assessment and terminal values of adolescents. Emphasis is placed on the analysis of value orientations as the core of the personality structure and the role of self-esteem in the personal structure. It is noted that value orientations determine the worldview, the structure of self-awareness and the basic needs of adolescents. Assimilation of universal values occurs indirectly, through the image of the individual. «Self-image», as well as values, have a strong influence on human behavior, motivation, specific actions and life in general. It was used the «Terminal Values Questionnaire» by I. Senin to diagnose terminal values. It was used the «Test-questionnaire of self-assessment of personality» by S. Pantileev, V. Stolin to study of indicators of self-assessment. An analysis of the results of empirical research (correlation analysis) aimed at studying the relationship between indicators of self-esteem and value orientations. There are positive and negative significant correlations between most self-assessment indicators and terminal values. Thus, indicators of self-acceptance, self-management and self-blame are positively related to such terminal values as creativity, active social contacts and achievements, as well as to the success of values in professional, family and social life and hobbies. Indicators of self-confidence and attitudes of others are negatively related to the values of creativity and active social contacts. It was found that the degree of positivity of self-attitude of young people is largely due to the success of their values in the spheres of professional, family and social life, as well as in the field of hobbies. It has been proven that self-esteem and value orientations are naturally connected.

Key words: self-attitude, value orientations, terminal values, personality, quantitative analysis.